

İSLAM EĞİTİM GELENEĞİNDE ÖĞRETMENLİK

Prof. Dr. M. Şevki AYDIN*

"Eğer öğretmenler olmasaydı biz ne ile biz olurduk"

Malik b. Enes

I- GİRİŞ

Bu araştırmanın cevap aradığı soru şudur: "İslam Tarihi boyunca müslümanların yürüttüğü eğitim-öğretim faaliyeti içinde öğretmenin yeri ne idi?" Bu ana soruya bağlı olarak, müslümanların öğretmene bakışı, öğretmen yetiştirme ve öğretmen seçimi konusundaki tavırları ve öğretmenin eğitim-öğretim faaliyeti içindeki yeri gibi sorunlar ele alınıp incelenecektir.

Bu çalışma, tarihi bir olguyu tasvir ederek onu olduğu gibi ortaya koymaya yöneliktir. Bu nedenle, konuyla doğrudan veya dolaylı olarak alakalı olan kaynaklar taranarak elde edilen veriler ışığında bu tarihi olgu hakkında durum tespiti yapılacaktır. Konu, İslam Tarihi içinde, başlangıçtan günümüze uzanan zaman süreci içinde ana çizgileriyle ele alınacaktır. Çünkü meselenin ayrıntılarına inmek, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Bu çalışmada öğretmen kavramı geniş anlamıyla ele alındı. Öğretmen derken şu anlamları, göz önünde bulunduruldu: "Bilgi, görgü ve yaşantısı ile belli dal ve alanlarda başkalarının yetişme ve gelişmesine yardım eden kimse", "Başkalarına bir şeyler öğreten kimse".¹ Dolayısıyla bu çalışmada, şöyle veya böyle, eğitim-öğretim faaliyetini yürüten her kişi, öğretmen tanımına dahil sayıldı.

Problemin geçmişini iyi tespit etmek, bugününü doğru değerlendirme ve geleceğini isabetli tahmin edip ona göre plan yapma imkanını elde etmemize katkıda bulunacaktır.

II-ÖĞRETMEN

1- Allah'ın Öğretmesi ve Eğitmesi :

Kur'an, gerçek eğitici ve öğreticinin Allah olduğunu bildiriyor. Daha ilk inen ayetlerde, Allah'ın öğretici niteliği vurgulanıyor ve bu niteliği O'nun kerem sahibi

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ F. Oğuzkan- R. Alaylı, Ansiklopedik Eğitim Terimleri Sözlüğü, Öğretmen mad.

oluşunun adeta bir gereği imiş gibi gösteriliyor: "Yaratan Rabbin'in adıyla oku! O, insanı asılıp tutunan şeyden (alak) yarattı.² Oku! Kalemle öğreten, insana bilmediklerini öğreten Rabbin en büyük kerem sahibidir³. "Rahman,okumayı (kur'an) öğretti; insanı yarattı, ona konuşmayı (beyanı) öğretti".⁴ "...Katip, o borcu, kendisine Allah'ın öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin".⁵ "...Allah size bilmediklerinizi öğrettiği için...".⁶"Allah, Adem'e bütün isimleri öğretti."⁷ "Davud'a zırh yapma sanatını öğretti"⁸.

Kur'an, Allah'ın gerçek rehber ve yol gösterici olduğunu da özellikle açıklamaktadır.⁹ Allah'ın "RAB" sıfatı, terbiye etmek, büyütme, yetiştirmek anlamına geliyor. "Bu kelimenin anlamında, aynı zamanda bir yetiştirici de bulunması gereken merhamet, şefkat, yakın ilgi ve doğru yola iletme anlamları da gizlidir".¹⁰ Peygamber'in (s), "Beni Rabbim eğitti..."¹¹ sözünde bu ismi kullanması da ilgi çekicidir. Allah'ın isimlerinden biri de "El-Hadi/doğruyu gösteren" dir.

Demek ki insanın asıl öğreticisi Allah'tır. Beşeri planda yürütülen eğitim-öğretim faaliyetleri ise, bu ilk eğitim-öğretime dayanmaktadır. Nitekim Hamdi Yazır, "Hakk'ın rububiyet-i kamilesi ve O'nun eseri olan terbiye bulunmasaydı, diyor, alemde ve tabiatta ne kemalden ne tekamülden ne de terbiyeden hiçbir eser, hiçbir hisse bulunmazdı."¹²

2-Hz. Peygamber'in Öğretmenliği :

Beşeri planda ilk eğitici ve öğretici ise peygamberdir. Her peygamber Allah'tan aldığı direktifler doğrultusunda insanlara bir şeyler öğretmekte, onları eğitmektedir. Allah'ın mesajını, emir ve yasaklarını insanlara tebliğ eden her peygamber, getirdiği dinin ilk öğretmeni olmuştur.

Kur'an, Hz. Peygamber'in (s) görevinin sadece tebliğ etmek olduğunu sık sık belirtiyor.¹³ Öte yandan, birçok ayette Peygamber (s), "öğreten ve eğiten elçi" olarak nitelendiriliyor. İşte bir iki örnek: "Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyan, sizi arındıran, size kitabı ve hikmeti öğreten, size bilmediklerinizi öğreten bir Resul gönderdik".¹⁴ "O (Allah), ümmilerin arasından kendilerine ayetlerini o-

² "Alak" kelimesinin, kan pıhtısı anlamında olmadığı konusunda bk. M. Bucaille, Kitab-ı Mukaddes, 301.

³ Alak: 1-5

⁴ Rahman: 1-4. Bu ayetteki "kur'an" kelimesinin "okumak" anlamını tercih ettik.

⁵ Bakara: 282.

⁶ Bakara: 239

⁷ Bakara: 31

⁸ Enbiya: 80. Bu konudaki diğer ayetler hakkında fikir sahibi olmak için M. F. Abdulbâi'nin "El-Mufehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim" adlı eserindeki sadece "Alleme" ve türevi maddelere bakmak yeter.

⁹ Mesela bk. Bakara: 120; Al-i İmran: 3-4

¹⁰ Öymen-Dağ, İslam Eğitim Tarihi, 1. Ayrıca bilgi için bk. Yazır, Hak Dini, 1, 63 vd.

¹¹ Acluni, Keşf, 472, (no.: 164)

¹² Yazır, a.g.e. I, 70.

¹³ Mesela bk. Al-i İmran: 20; Ra'd: 40.

¹⁴ Bakara: 151

kuyan, onları arıtan, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir Peygamber gönderendir"¹⁵ Ayrıca, Peygamber'in (s), "doğru yolu gösteren rehber" olduğu da Kur'an'da vurgulanıyor.¹⁶ Peygamber (s) de, "Ben ancak öğretmen olarak gönderildim"¹⁷ buyuyor. Hayatı da bunu kanıtıyor.

Ümmi Peygamber'i eğitip öğretmen yapan ise bizzat Allah'tır.¹⁸ Bunu, Kur'an ifade ettiği gibi Peygamber'in kendisi de bildiriyor: "Beni Rabbim eğitti; eğitimimi en güzel biçimde gerçekleştirdi."¹⁹

Peygamber (s), evrensel boyutlu bir "ıslah"ı amaçlayan bir dini insanlığa iletme, onlara öğretmeyle yükümlüydü. İnsanlara, alıştıklarından çok farklı başka bir düşünce biçimi ve hayat anlayışı sunuyordu. Üstelik, bu işi yaparken din adına insanlara baskı yapması, zor kullanması da söz konusu değildi.²⁰ Bu nedenle O, tebliğ görevini bir eğitim ve öğretim işi olarak ele aldı; hedeflediği sosyal reformu bu yolla gerçekleştirmeye çalıştı. Yani kendini Kur'an'ın nitelediği biçimde davrandı²¹: Dini tebliğ etmekle görevlendirildiğinden itibaren eğitim-öğretim işine girişti. Bu eğitim-öğretim faaliyetine, yakın çevresinden başladı. Her geçen gün bu daireyi genişletti; tanıdıklarından tanımadıklarına doğru. Kendi evinde olduğu gibi başka bir takım evlerde, fırsat bulduğu her yerde kişilerle tek tek görüşerek veya topluluklara hitap ederek dinin esaslarını öğretmeğe, bu yolla onların insanlıklarını geliştirmeğe çalıştı. Akıl almaz işkencelere rağmen O, eğitim-öğretim görevini sürdürdü. Medine'ye hicret ettiğinde ilk işi mescid yaptırmak oldu. Herkese açık bir mescit yaptırmanın en önemli sebeplerinden biri, eğitim-öğretim faaliyetini daha verimli biçimde yürütmektir.²² Bu mescidde salt eğitim-öğretime ait bir bölüm (suffa) de vardı. Hz. Peygamber, Medine 'de başka mescitler, ilk mektep veya hazırlık okulu biçiminde başka okullar da yaptırdı.²³

Peygamber (s), dinin esaslarını öğretmekle kalmıyor, aynı zamanda yaşantısıyla da örnek oluyor, öğrettiği soyut bilgilerin davranışlara nasıl dönüşeceğini de somut olarak gösteriyordu. Bir başka ifadeyle O, öğretimini kişisel tutum ve davranışlarıyla destekliyor, tamamlıyordu.²⁴

3-Peygamber Vekili Öğretmen :

Peygamber (s), tüm insanlığı kapsamayı amaçlayan eğitim-öğretim faaliyetini, tabii ki tek başına yürütemezdi; herkese ve her şeye ulaşması mümkün değildir. Bu yüzden O, başlangıçtan itibaren ulaşamadığı kişiler ve yerler için özel olarak

¹⁵ Cumua: 2. Ayrıca bk. Bakara: 129, 164.

¹⁶ Mesela bk. Şura: 52

¹⁷ İbn Mace, Mukaddime, 17, No: 229. Ayrıca bk. Muslim, Talak, 4.

¹⁸ "Allah, sana kitabı ve hikmeti indirdi ve sana bilmediklerini öğretti." Nisa:13.

¹⁹ Acluni, Keşf, I, 72, No: 164.

²⁰ Bakara: 256; Gaşiye: 22.

²¹ Bk. Bakara: 127-9; Cumua: 2.

²² Bilgin, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, 14; Hamidullah, bu mescidi, "cami-okul" diye nitelendiriyor. Bk. Le Prophete de L'İslam, II; 692.

²³ Hamidullah, a.g.e. II, 695.

²⁴ "Gerçekten sen büyük bir ahlaka sahipsin." : Kalem: 4; "Allah'ın Resulü'nde sizin için güzel bir örnek vardır." : Ahzab: 21.

öğretmenler görevlendirdi. Bu öğretmenlerde bazı özellikler arandığı gözleniyor. Onlar, Peygamber'in eğitiminden geçmiş, bu yönde nispeten bilgili ve yetenekli kimselerdi. Görevlerinde gösterdikleri üstün başarılar, bunu kanıtlamaktadır.²⁵

Medine'de de birçok küttapta öğretmenler olduğu gibi, mescitlerde ve Suffa'da ders verenler de vardı.²⁶ Bu dönemde öğretimde de uzmanlaşma söz konusuydu. Peygamber (s), farklı konularda bilgilenmek isteyenlere değişik öğretmenler gösteriyordu.²⁷ Okuma-yazma öğretmenleri genellikle gayri müslim idiler.²⁸ Kur'an, Peygamber'in eşlerini de öğretimle görevlendirmişti.²⁹ Ashab arasında ilmiyle meşhur olmuş kadınlar da az değildi.³⁰

Esasen her müslüman öğrenmekle yükümlü olduğu³¹ gibi, bildiklerini başkalarına öğretmekle de görevliydi.³² Her mümin, imkanları ve yetenekleri ölçüsünce hem öğrenci hem de öğretici konumunda bulunuyordu. Bu, imanın gereği olarak ve salt Allah'ın rızasını kazanmak için yapılıyordu.

4-Peygamber'den Sonra Öğretmenlik :

Dört Halife de, Peygamber gibi, devlet reisliği yanında öğretim ve eğitim faaliyetlerinde de aktif role sahiptiler. Onlar da ulaşamadıkları yerlere başkalarını görevlendirdiler. İslam'ın Arap olmayan toplumlarca da benimsenmesi, eğitim-öğretim faaliyetine yeni boyutlar kazandırdı. Bu durum, eğitim-öğretim faaliyetini yürütecek kimselerin yeni şartlara göre yetişmiş olmalarını gerektirdi. Ashabın ilim sahibi olanları, özellikle Suffa öğrencileri, bu dönemde çeşitli yörelere gidip dini tebliğ eden insanlar olarak eğitim-öğretim işini yürüttüler.

Sözgelimi, Şam Fatihi Yezid b. Ebi Süfyan, Halife Ömer'e bir mektup yazmış, mektubunda da, fethettiği ülkelerde ki insanlara İslam Dini'ni tebliğ etmeleri, onlara Kur'an öğretmeleri maksadıyla muallimler göndermesini istemişti. Bu talep üzerine Hz . Ömer, Ubade b. Samit'i Hums'a, Ebu Derda'yı Şam'a, Muaz b. Cebel'i de Filistin'e Kur'an öğreticisi olarak göndermiştir. Aynı dönemde Abdullah b. Mesud Kufe'ye, Ebu Musa el-Eş'ari Basra'ya, Abdullah b. Abbas da Mekke-i Mükerrerme'ye gönderilmişlerdir.³³

Raşid halifelerden sonra insanlara dinin esaslarını öğretme, eğitim-öğretim faaliyetini yürütme görevini tamamen alimler üstlendiler.³⁴ Her alim, peygamber varisi olarak,³⁵ bildiklerini, şöyle veya böyle, mutlaka başkalarına aktarmakla yü-

²⁵ Bk. Şibli, Asr-ı Saadet, II, 595-9; Uludağ, İslam'da Mürşid, 11-2; Baktır, Suffa Ashabı, 43.

²⁶ İbn Hanbel, Musned, V, 315; İbn Mace, Ticaret, 8.

²⁷ Hamidullah, a.g.e., II, 699.

²⁸ Öymen-Dağ, İslam Eğitim, 193.

²⁹ Ahzab: 34.

³⁰ Bilgi ve kaynaklar için bk. Okıç, İslamiyette Kadın Öğretimi, 22 vd.

³¹ İbn Mace, Mukaddime, 17, (H. 224).

³² Buhari, İlim, 9, 25; Tirmizi, Tefsir, 1.

³³ G. K. Hamed, Muhadarat, 131-132.

³⁴ Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, 11.

³⁵ Buhari, İlim, 10; Acluni, Keşf, II, 83 (no: 1745).

kümlü olduğuna inanıyordu.³⁶ Ders halkası oluşturarak öğretmenlik yapmamış olan alimler çıksa da onlar da mutlaka ya camilerde veya başka yerlerde va' z ve sohbet ederek ya da kitap yazarak eğitim-öğretim işine katılıyorlardı.³⁷ Nitekim, İslam Tarihi incelendiğinde, "alim" kelimesiyle öğretmen (muallim, müderris) kelimesinin eş anlamlı kullanıldıklarını, özdeşleştiklerini görüyoruz. Aralarında nüanslar bulunmasına rağmen, "şeyh", "üstad", "mürşid", "müeddib", "imam" kelimeleri de öğretmen anlamında kullanılmıştır.³⁸

a-Öğretmene Verilen Önem

İlme son derece önem veren müslümanlar için ilim tahsili, eğitim-öğretim denince akla gelen ilk unsur öğretmendi. Onlar öğretmensiz eğitim-öğretim ve ilim tahsili düşünemiyorlardı. Hakkı, hakikati, ilmi, Peygamber'in rehberliğinde tanımış olan insanların, O'nun varislerine, öğretmenlere itibar etmemeleri tabii ki düşünülemez. Onlara göre, öğretmensiz ilim elde etmeğe kalkışmak uygun bir tutum değildi. "İlim (bilgi), ancak öğrenim görmekle (teallüm) elde edilir."³⁹, ilkesi vardı. Öğrenme denince de hemen öğretmen akla geliyordu.

Bu anlayış kitapların pek yaygınlaşmadığı ilk dönemlere özgü de değildi. Öğretmen olmaksızın salt kitaplardan sağlam bilgi ve edep kazanılamayacağı ve böyle yapmanın en büyük bela olduğu ileri sürülüyordu. Sözelimi, İmam Şafi, "Kim sadece kitap sayfalarından faydalanarak fakih olmaya çabalarsa, diyor, ahkamı zayi eder."⁴⁰ Ebu Hanife'ye, "Mescidde bir ders halkası var; fıkıh dersi yapıyorlar." denilince O, "Başkanları var mı?" diye soruyor. "Hayır" cevabını alınca da şöyle diyor: "İşte onlar asla fakih olamazlar"⁴¹ İmim Malik de, "Eğer öğretmenler olmasaydı biz ne ile biz olurduk?" diyor.⁴²

Öğretmeni, eğitim-öğretimin olmazsa olmaz unsurlarından sayan bu anlayış, ortaya çıkan her insanın öğretmen olarak kabul edilmemesi sonucunu doğurdu. Herkes, en bilgili, öğretimde en yetenekli ve en olgun kişiliğe sahip öğretmeni arayıp bulmaya çalışıyordu. Büyük öğrencinin, her önüne çıkan öğretmenin ders halkasına katılmayarak en ehliyetli öğretmeni arayıp bulması⁴³; küçük çocukların öğretmenlerinin ise, ilgili kişilerce (anne,baba,veli...) dikkatlice seçilmesi gerekli görülüyordu.⁴⁴

Öğretmen seçiminde, şahsın sadece alan bilgisi, genel kültür ve öğretmenlik becerisi (pedagojik formasyon) göz önünde bulundurulmuyor; aynı zamanda olgun bir kişiliğe sahip olması da isteniyordu.⁴⁵ Eğitim-öğretimle ilgili eserleri inceledi-

³⁶ İlmını saklayan kimsenin, ceza olarak kıyamette ağzında ateşten gem taşıyacağı belirtiliyor. Bk. Acluni, Keşf, II, 377 (no: 2586).

³⁷ Çelebi, age., 207.

³⁸ Mesela bk. İbn Cemaa, Tezkire, 37, 87, 88, 89, 91, 97; Öymen-Dağ, a.g.e., 201-3.

³⁹ Buhari, İlim, 9.; Munavi, Feyz, II, 569 (no: 2577).

⁴⁰ Bk. İbn Cemaa, Tezkire, 87.

⁴¹ Age., 46.

⁴² Kabisi, Öğretmen ve Öğrenci, 36.

⁴³ Bk. İbn Cemaa, age., 87.

⁴⁴ İbn Sahnun, Kitabu Adabi'l-Muallimin, 47. (Naşirin Mukaddimesi).

⁴⁵ Örnek için bk. İbn Cemaa, age., 18 vd.

ğimizde çok ilginç ve ideal öğretmen tiplerini yapıldığını görüyoruz. Üstelik, alabildiğine ayrıntılara inerek ve somut örnekler vermek suretiyle açıklamalarda bulunmaktadır. Sözelimi, öğretmenin, sürekli okuyan, düşünen, araştıran ve yazan kişi olması⁴⁶, geçmişi tekrar etme yerine onların eksikliklerini tamamlamaya, onları aşmağa çalışması⁴⁷, sadece kitaplarla haşır neşir olmakla yetinmeyip bilgilerle sürekli bir araya gelip sohbet etmesi, onlarla ilmi tartışmalarda bulunması⁴⁸, gerekli görülmektedir.⁴⁹

Özenle seçilen öğretmen, eğitim-öğretim faaliyetine renk ve şekil kazandıran etkin ve itibarlı kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki, İslam Tarihi içinde eğitim-öğretim sisteminin, öğretmene göre şekillendiği gözlenmektedir. Eğitimin merkezinde "eğitim kurumu" değil de "öğretim elemanı" bulunuyordu, denebilir. Özellikle ilk sıralarda eğitim-öğretimin yürütülmesi ve yaygınlaştırılmasına, öğretim kurumlarından daha çok şahıslar ön ayak olmuşlardır. Medreseler kuruluncaya kadar olduğu gibi medreselerde de öğretim, belirli bir öğretmen etrafında dönmüştür. İlim peşinde koşan öğrenciler, çeşitli konular için çeşitli öğretmenlerin derslerine katılmışlardır. Her dersi en yetkili uzmanından alma anlayışı yatıyordu, bu tutumun temelinde. Öğretmeni seçme, dolaylı olarak dersi seçme durumunu da doğrudan doğruya yapıyordu. Haliyle öğrenciler, bir bakıma kendi müfredat programlarını bizzat seçmiş oluyorlardı. Tabii ki, bu seçimde öğretmenin danışmanlık yaptığı ve onay verdiği unutulmamalıdır. Onun için, işin nihayetinde, öğretim programlarının oluşumunda öğretmenin belirleyiciliği söz konusuydu. Ders programları konusunda bir takım geleneklerin varlığından söz etmek mümkünse de, farklılıkların olduğu bir gerçektir.

İlmiyle ve öğretmenliğiyle ünlenen kişiler, İslam dünyasının her tarafından öğrencileri cezbettiler. Sonra öğrencileri, adeta onların temsilcileri olarak öğretmenlik görevini üstlendiler. Verilen icazetler, şahsın bilgi alanını ve yeteneklerini belirlediği gibi, onun kimlerden ders aldığı da gösteriyordu. Bu icazetler, medreseler kurulduktan sonra da medresenin adından ziyade öğretmenin adına çıkarılırdı. Hatta medresenin, müderris adına açıldığı da görülmektedir. Kısacası, ders programları, muhteva seçimi, kullanılacak yöntem ve teknikler, ölçme-değerlendirmeye kadar bütün eğitim-öğretim sistemi, öğretmenin bilgisine, görgüsüne ve kişisel yeteneklerine göre şekilleniyordu. Öğretmen, eğitim-öğretim sistemi içinde merkezi bir rol ve öneme sahipti.⁵⁰

Böylesine bir konumu olan öğretmenlik, itibarlı bir meslekti. Kişilik zaafı ve cahilliğiyle kendilerini gülünç durumlara düşüren bazı mektep /kütüphane muallimleri istisna edilirse genelde öğretmenler, toplumda herkesten saygı gören itibarlı insanlar olmuşlardır. Öğretmenliğin itibarı, doğrudan öğretmen olan zatın kişilik özelliklerinden kaynaklanıyordu, denebilir. Öğretmen, adeta "kişilikli insan" anlamındaydı. Klasik eğitimsel kaynaklarımızda, öğretmenin olgun/örnek kişiliğe sahip

⁴⁶ İbn Cema, age., 26 vd.

⁴⁷ Age., 30.

⁴⁸ Bk. Age., 87.

⁴⁹ Bu konuda bilgi için bk. M. Ş. Aydın, "İbn Cema'ya Göre Öğretmenin Görev ve Nitelikleri."

⁵⁰ Bk. Sayılı, Ortaçağ İslam Dünyasında, 32-40.; İslam Ansiklopedisi Mescid Mad. 62-68.; Fazlurrahman, İslam, 232-3.; Bilgin. Eğitim Bilimi, 15.

olması meselesi üzerinde özenle durmalarını⁵¹ da, öncelikle bu bağlamda değerlendirilebiliriz. Öğretmenin/alimin toplum içinde büyük bir itibara sahip olması, İslam Tarihi boyunca her halife ve hükümdarın, her idarecinin, alimlere dayanma mecburiyetini hissetmesine neden olmuştur.⁵²

İlim adamına/öğretmene duyulan engin saygı, çok ilginç sahnelerin/davranış biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olabiliyordu. Mesela, Halife Harun Reşid'in, görme özürlü bilgin Ebu Muaviye'nin ellerine su dökmesini sağlayan faktör, işte bu saygıydı. Bu tür davranışlar, istisna kabilinden olaylar değildir; umur-i adiyeden sayılacak kadar yaygınlık arz eden davranışlardır. Bu konuyu, çağdaşımız olan bir bilim ve siyaset adamımızın sözleriyle noktalayalım; son yıllara kadar bu anlayışın nasıl geldiğini tasavvur etmemize yardımcı olacaktır: "...Öğretmenin adaletine, şefkatine öylesine güvenirdik, çocuklar ona, 'eti senin kemiği benim' diye ve gönül rahatlığı ile emanet edilirdi. Daha dün denecek kadar yakın bir geçmişte en yüksek devlet makamlarına yükselenler sicillerinde bir soyadı gibi 'filan hocanın yetiştirmesi' unvanını kullanırlardı. Eserlerinde kendi adlarının yanında hocalarının adlarını eklerlerdi. Hoca, babanın çok üstünde yer tutardı. Dün onu hakkı ödenmez adam olarak tanırdık. Öğretmen bir memur değildi. Bir Tanrı adamıydı. Daha Birinci Cihan Harbi döneminde hocalarımız çarşı pazarda göründükleri zaman esnafın hemen alışverişi bırakıp selama durdukları sık görülürdü. Daha biraz eski geçmişe gidersek haşmetli bir padişahın, bir hocayı azletmesi üzerine görevini bırakan ve padişahı azil iradesini geri almağa zorlayan hocalar görülür... Hocasının atından sıçrayan çamuru bir şeref süsü olarak saklayan büyük hükümdarlar görülmüştür... Bizim kuşak öyle öğretmenler görmüştür ki, bütün sınıf onların etkisiyle ve onlara benzemek için öğretmenlik mesleğini seçmiştir."⁵³

b-Öğretmenliğe Atanma ve Ücret Meselesi

Başlangıçta Hz. Peygamber, topyekün bir eğitim seferberliği başlattı. Artık herkes, bilmediklerini öğrenme, öğrendiklerini de başkalarına öğretme yükümlülüğü hissediyordu. Bu anlayışın çerçevesini, Kur'an ayetleri ve hadisler belirliyordu. Bu anlamda herkesin öğretmenliği yanında Hz. Peygamber tarafından özel olarak öğretmenlikle görevlendirilenler de vardı. Ancak bunlar, oldukça yetenekli, nitelikli, ehliyetli insanlardı. Gösterdikleri başarılar, onların bu meslekteki seçkinliklerinin en açık delilidir. Raşid Halifeler döneminde de aynı durum söz konusuydu.

Müslümanların nazarında kutsal, yüce, itibarlı bir meslek olan öğretmenlik, son derece cazip bir makamdı. Devletin, kişileri bu göreve atayıp maaş bağlaması, başlangıçta söz konusu değildi. Her müslüman, bu görevi sadece Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapıyordu. Ancak, özel olarak bu göreve tayin edilmiş olanlara toplumun/cemaatin maddi desteği söz konusuydu.

⁵¹ Örnek için bk. İbn Cema, Tezkire.

⁵² Bk. Çelebi, age., 239.

⁵³ Söz, Sadi İrmak'a ait. Bk. Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal..., 129. Öğretmenlerin toplumsal itibarları hakkında geniş bilgi için bk. Çelebi age., 216 vd.

İslam'ın ilk yıllarında, ilke olarak öğretim karşılığı ücret almak yadırganır, hoş görülmezken daha sonra bu, normal, hatta gerekli görülür oldu ve öğretmenlik bir meslek haline geldi.⁵⁴ Esasen, Bedir savaşı esirlerinden, fidye ücretine karşılık olarak öğretmenlik yapmalarının istenmesi, başlangıçtan itibaren müslümanların öğretmenliği bir sanat/meslek saydıklarını ve bu işin, ücreti hak ettirdiğini, bu sanatın/mesleğin sahibinin, rızkını bu yolla kazanacağını kabullendiklerini göstermektedir.

Gerçekte, devlet adamlarının öğretmen tayin edip onlara ücret ödeme işi, kıssacılarla başladı.⁵⁵ Daha sonra Beytu'l-Hikme ve Daru'l-ilm adıyla bilim müesseseleri açıldı. Buralarda görevlendirilen bilginlere cömertçe ücretler ödendi.⁵⁶ İslam Dünyasında, bilim adamlarının, öğrencilerin ve okuyucuların her türlü ihtiyaçlarını karşılayacak donanımına sahip, adeta külliye niteliğindeki kütüphanelerde de öğretim elemanlarının görevlendirildiği görülüyor. Bunlar kitaplardan yararlananlara yardımcı oluyor, sorularını cevaplandırıyor, öğrenme taleplerini karşılamaya çalışıyorlar; hatta düzenli ders okutuyorlardı.⁵⁷

Karahanlılar döneminde vakıf müesseseleri olarak kurulmaya başlayan ve Nizamülmülk'ün sitemleştirip yaygınlaştırdığı medreselere de ücretli öğretmenler/müderrisler tayin edildi. Medrese müderrislerine genel bütçeden de zaman zaman devlet ricalinin kişisel inisiyatifine bağlı olarak ödeme yapıldığı vaki olsa da, genelde öğretmen ücretlerini anne-babalar, veliler, zenginler; yani kişiler, halk/toplum veya vakıflar ödüyordu. Atamaları da, finansör kişi veya müesseseler yapardı. Her tür eğitim-öğretim kurumuna bu anlamda atamalar yapılırdı. Kütüphaneye olduğu gibi camiye, rasathaneye olduğu gibi hastahaneye de ilgili uzmanlar atanırdı. Atamayı yapanlar, belirledikleri ücreti de öderlerdi. Çeşitli öğretim kurumlarında öğretmenlik yapıp ücret almayanlar olduğu gibi, mescit ve benzeri yerlerde eğitim-öğretim faaliyetini sürdüren pek çok bilgin de ücret almıyor, salt Allah'ın rızasını düşünüyorlardı.

Buraya kadar söylenenlerden de anlaşılacağı gibi, öğretmen olmak için illa da birisi tarafından atanmak gerekmiyordu. Kendini yeterli gören her birey, istediği yerde (cami, ev, dükkan, vb.) ders halakasını açar, istediği dersi okuturdu. Bunu, birilerinin talebine binaen yapabildiği gibi kendi inisiyatifıyla de gerçekleştirebilirdi. Yani, öğretmen olmak kolaydı; ama öğretmen kalmak zordu. Bilgi ve becerisiyle öğretmenlik kalitesini kanıtlayamayanlar, ders halakalarını sürdüremez; kimse onlara talip olmadığından öğretmenlikleri fiilen sona ererdi.

İslam dünyasında çok erken devirlerde, ideal ölçülerde olmasa da, öğretmenler sendikası diyebileceğimiz örgütlerin oluşturulduğundan söz edilmektedir. Nakibu'n-Nukeba, Nakibu'l-Muallimin diye adlandırılan sendika başkanları, cami veya medrese gibi bir eğitim kurumuna öğretmen atamalarında söz sahibi idiler.

⁵⁴ Baltacı, XV.-XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri, 3-4. M.F. Bayraktar, İslam Eğitiminde, 120-22. Öğretmenin ücret alıp alamayacağı meselesine ilişkin tartışmalar için bk. Kabisi, İslâm'da Öğretmen Öğrenci Meselelerine 33-8.; İslam Ansiklopedisi, VIII, 66.; Öymen-Dağ, age., 204.

⁵⁵ Bk. Çelebi, age., 212.; Öymen-Dağ, İslam Eğitim Tarihi, 194.

⁵⁶ Beytu'l-Hikme Hakkında bilgi için bk. Demirci, Beytu'l-Hikme.

⁵⁷ Bk. Çelebi, age., 134-5.

Bunların tensiplerinin önüne halifelerin bile geçmek istemedikleri görülmektedir.⁵⁸ Ne var ki, bütün öğretmenlik atamalarının, bu örgüt tarafından yapıldığı, hatta bunun yaygınlığı söylenemez.

Osmanlı döneminde de, 19. Asra kadar eğitim-öğretim, cemaat sorumluluğunda yürütülmüştür.⁵⁹ Medreselerin bağlı oldukları vakıflar, giderlerini karşılar, görevlilerin maaşlarını verirdi. Sıbyan mekteplerinden de vakıflara bağlı olanlar vardı. Muallim ve müderrislerin atamalarını da, ilgili vakfin yetkilileri/finansörler yaparlardı. Medresenin herhangi bir yerinden ayrılmış olanlar, sıbyan muallimi olabilirdi. Medreseye müderris olarak atamalar, bir zaman sonra sistemleştirdi. Medreseyi bitirip müderris olmak isteyen, Kazaskerlikte, daha sonra Şehyüslamlıkta mülazemet defterine kaydolup sırasını bekler; sırası gelince en alt sınıftan bir medreseye tayin olunurdu. Zamanla ilerleyerek daha yukarıdaki müderrisliklere terfi ederdi. Bu terfiye paralel olarak ücretin miktarı da yükselirdi.⁶⁰ Bir medreseye birden fazla istekli bulununca adayların, yazılı ve sözlü türünde imtihana tabi tutuldukları dönemler de olmuştur.⁶¹ Müderrislerin görevden azledilmeleri de söz konusudur.⁶² Böylece yöneticiler, ulemayı kazaskerlik, sonra şeyhülislamlık aracılığıyla denetleme imkânını elde etmiş de oluyordu.

Ne yazık ki, son asırlarda, vakıflar yozlaştırıldı, bu mülazemet usulü bozuldu; işe adam kayırma, rüşvet, iltimas karıştırıldı. Bu da, eğitimin kalitesinin yok olmasına yol açtı.⁶³

İslam eğitim tarihi içinde öğretmenlerin devletten ücret almamaları, devletin memuru olarak çalışmamalarının, onların öğretimde oldukça bağımsız tavır takınmalarına, engin fikir özgürlüğüne imkan sağladığı,⁶⁴ dolayısıyla yöneticilerin, isteseler bile farklı fikirleri yok etmeye güçlerinin yetmediği söylenebilir.

İlk dönemlerden itibaren eğitim-öğretim görevini yürüten öğretmenleri şöyle sınıflandırabiliriz:

a) Küttap-Mektep Muallimi: Bunlar, çocuklara küttaplarda/ilk mekteplerde Kur'an ve okuma -yazma öğreten öğretmenlerdir.

b) Kurra (Kari, Mukri) : Sadece Kur'an okuma öğretimiyle uğraşanlar.

c) Kass (Kassas) : Halk tarafından sevilen ahlak öğretmeni ya da hikaye anlatan kimseler.

d) Muaddib: Halifelerin veya ileri gelen kimselerin çocuklarının öğrenim ve eğitimiyle uğraşan kimseler.

e) Rav : Hadis, şiir ve atasözü nakleden.

⁵⁸ Bilgi için bk. İslam Ansiklopedisi, Mescid md.; TDV İslam Ansiklopedisi, Cami md. 50 vd. Çelebi, age, 283 vd.

⁵⁹ Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal, 30.

⁶⁰ Bk. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinde İlimiye, 55 vd.

⁶¹ Baltacı, Osmanlı Medreseleri, 27. TDV İslam Ansiklopedisi, Cami md. 51.

⁶² Baltacı, age., 30-31.

⁶³ Kodamanoğlu, Abdulhamit Dönemi, 10-11.; Aydın, Medreselerin Gerileyiş Nedenleri Üzerine.

⁶⁴ Fazlurrahman, age., 229.

f) Müderris : Tefsir, hadis, fıkıh, mantık, matematik, hitabet, tıp, felsefe, astronomi... öğretiminde uzmanlaşmış ilim adamı. Ancak, bunlar sadece medresede görev yapanlar değildir... Cami başta olmak üzere başka yerlerde eğitim-öğretim faaliyetini sürdürenler de söz konusudur.⁶⁵

Bu taksimat izafidir, bunları tamamen ayrı düşünemeyiz. Bu isimlendirme yapılan işin farklılığına göre yapılmıştır. Bir kişi, bu vasıflardan birkaçını şahsında toplayabilir. Yani, sözgelimi, müderis olan kişi, aynı zamanda ravi, kurra olabilir.

c- Öğretmen Yetiştirme

Allah, öğretmen olarak gönderdiği peygamberini⁶⁶ en güzel biçimde eğitmiş.⁶⁷ Peygamber (s) de, bizzat ulaşamadığı kişi ve yerlere gönderdiği öğretmenleri, eğittiği insanların arasında bilgi ve yetenekleriyle ehliyetli gördüğü kimselerden seçmiştir. Kısacası, Allah ve Rassulü'nün sünnetinde, kişiyi eğitim-öğretimle görevlendirmeden önce o göreve hazırlayıcı eğitimden geçirmenin esas olduğunu görüyoruz. İslam Tarihi boyunca müslümanların uygulamalarına bakınca, böylesine önem verdikleri bir mesleği seçecek kimselerin bu işe özel surette yetiştirilip hazırlanmaları için resmi herhangi bir düzenlemenin olmadığı gerçeğiyle karşılaşırız. Geleneksel eğitim-öğretim içinde, özel olarak pedagojik formasyon kazandıracak derslerin okutulduğunu bilemiyoruz. İbn Haldun, Mukaddime'de "Öğretimin Bir Meslek ve Sanat Olduğuna Dair" başlığı altında, öğretim yöntem ve tekniklerinin önemini ve öğrencilerin bunları öğretmenlerinden öğrendiklerini belirtiyor, ama bunun nasıl gerçekleştirildiğini açıklamıyor.⁶⁸

Ne var ki, ilk dönemlerden itibaren müslüman bilginler, "ne"yi öğreteceklerini düşündükleri kadar "nasıl" öğreteceklerini de düşünmüşler. Onların, eğitim-öğretim ve öğrenme işi üzerinde özellikle durup düşündüklerini ve bu konularda ilginç görüşler ortaya koyduklarını görüyoruz. Nitekim İbn Sahnun (ö. 240/854) gibi birçok eğitimci eğitim-öğretimle ilgili müstakil eserler kaleme almışlardır. Bu tür eserlerin, eğitimcilerin yolunu aydınlattığı, onlara mesleklerinde yardımcı olduğu kuşkusuz; ancak bu tür eserlerin, ders kitabı olarak okutulduğu veya bu kitapların muhtevalarının özellikle eğitim konusu yapıldığı bilinmektedir. Her öğretmen, kendi öğretmenlerinin uygulamalarından yararlanarak öğretmenliğini icra ediyor görünüyor... Öğrencinin birçok öğretmenden yararlanma imkanının olması, bu bakımdan iyi bir avantajdı.

Resmi bir düzenleme olmayınca haliyle kendisini öğretmenliğe ehliyetli gören herkes, bu görevi üstlenebiliyordu. Bu kişilere mescidlerin kapıları açık olduğu gibi⁶⁹ bu işi evlerde veya başka yerlerde de gerçekleştirebiliyorlardı. Tabii ki öğrenci bulabilirse! Çünkü öğrencilerin öğretmen seçmesi söz konusuydu. Dolayısıyla

⁶⁵ Bunlar hakkında geniş bilgi için bk. Çelebi, age., 210 vd.; Öymen-Dağ, age., 196 vd.

⁶⁶ İbn Mace, Mukaddime, 17 (no: 229).

⁶⁷ Nisa: 113.; Acluni, Keşf, I, 72 (no: 164).

⁶⁸ İbn Haldun, Mukaddime, II, 442 vd.

⁶⁹ Bu serbestliği kayıtlayan rivayetlere de rastlanmaktadır. Mesela : el-Hatib el-Bağdadi (ö. 463/1071), halife el-Kaim bi Emrillah'tan, el-Mansur Camii'nde hadis yazdırma izni ister. Halife de bu isteği, Nakibu'n-Nukaba'ya iletir: Bk. Yakut, Mucemu'l-Udeba, I., 246-7.

siyla, öğretmen olmak ve öğretmenliği devam ettirebilmek, öğrenciler ve veliler tarafından seçilmeğe bağlıydı. Seçilebilmek için de, öğretmenlikte becerikli, bilgili, başarısını kanıtlamış ve olgun bir kişiliğe sahip olmak; bir başka ifadeyle öğretmen olarak kendisini ispat etmek gerekiyordu. İşte,

-gerek İslam'ın ilme son derece önem verip onu ön plana çıkarması,

-gerek Kur'an ve Sünnet'in öğretmenliği ilahi bir iş, bir peygamber mesleği olarak takdim etmesi ve eğitim-öğretime ilişkin yönlendirmeleri,

-gerekse toplumda öğretmen olarak kendini ispatlama mecburiyeti, öğretmeni, yetişmeğe, sürekli kendini yenileyip geliştirmeğe itebilecek önemli etkenlerdi. O kadar ki, bir okulda öğretmenlik yapan bir öğretmen, bir başka öğretmenin öğrencisi olmayı seve seve göze alıyor, derslerine devam edebiliyordu.⁷⁰

Medrese düzeni de, ister istemez öğretmenin nasıl daha başarılı olacağını düşünüp kendisini yetiştirme çabası içinde olmasını gerektiriyordu. Mesela, medresede sınıf yerine ders esası vardı. Öğrenci istediği dersi istediği öğretmenden, istediği medresede alabilirdi. Dolayısıyla öğrenci mesleğinde en başarılı öğretmenleri seçebiliyordu. Bu da, öğretmenler arasında son derece verimli akademik rekabete yol açıyordu.⁷¹

Hadis öğretiminin başlamasıyla, eğitim-öğretimde "icazet" esası ortaya çıktı. Öğretimin sonunda, öğretmen öğrencilere "icazet"⁷² denen diploma verirdi. Bu diploma, bazen bir tek dalda (hadis, fıkıh vs.), bazen birkaç-dalda birden, bazen de sadece öğrencinin eğitim gördüğü belirli bir kitap veya kitaplar için verilirdi. Bu diploma, sahibinin ilmi salahiyetini gösterdiği kadar kimlerden okuduğunu da gösterirdi.⁷³

Osmanlı döneminde sistematik öğretim kurumu olarak 18. 'Asra kadar Sıbyan Mektebi ve Medrese vardı.⁷⁴ Medrese öğrenimi görenler her mesleğin elemanı olabildiği gibi öğretmen de olabiliyorlardı. Öğretmen olabilmek için ayrıca bir eğitim mevzu bahis değildi. Öğretmenlik yeterliliği kazandırmaya yönelik herhangi bir ders ve etkinliğe programlarda yer verilmemişti. İmamlık ve vaizlik için hitabet ve cer uygulaması vardı⁷⁵, ama öğretmenlik için böyle bir şey yoktu. Gerçek şu ki, özellikle M. 12. asırdan sonra, eğitim-öğretimle, buna bağlı olarak da öğretmen yetiştirmekle ilgili fikirlerin ve araştırmaların geliştirilmediği, hatta gitgide ihmal edildiği ileri sürülebilir. Dikkatler başka noktalarda yoğunlaştırılmış; yürütülen eğitim-öğretim pratiğinin teorisi geliştirilmemiş, bu konuda pek kafa yorulmamış, denebilir. Nitekim, daha önce iyi işleyen eğitim-öğretim kurumları, değişen şartlar karşısında gerekli tedbirleri alıp kendini yenileyemediği için çok verimsiz hale dönüşebilmiştir.

⁷⁰ Bk. İslam Ansiklopedisi, VIII,65.

⁷¹ Güngör, İslam'ın Bugünkü Meseleleri, 63.

⁷² İcazetler hakkında bilgi için bk. Uzunçarşılı, age., 75 vd.; Çelebi, age., 263 vd.; Öymen-Dağ, age., 216 vd.; Atay, age., 101 vd.

⁷³ Bk. Fazlurrahman, age., 233.; Öymen-Dağ, age., 185.

⁷⁴ Parmaksızoğlu, Türkiye'de Din Eğitimi, 5-11.

⁷⁵ Akyüz, Tarihi Süreç İçinde..., 31.

Osmanlı'da öğretmenliği ayrı bir uzmanlık alanı olarak düşünen ilk kişi, Fatih Sultan Mehmed'dir. O, Eyüp ve Ayasofya Medreseleri'nde Sıbyan Mektebi öğretmeni olacaklar için farklı bir program öngörmüş; bu programda Adab-ı Mubahese ve Usul-i Tedris (Tartışma Kuralları ve Öğretim Yöntemleri) adında bir derse yer verilmiş. Fakat, Fatih'ten sonra bu program uygulanmamıştır⁷⁶.

Osmanlı döneminde özel olarak öğretmen yetiştirmek amacıyla müstakil bir okul ilk defa 1848'de açıldı (Darulmuallimin). Bu okul, Rüştiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek için açıldı. Ne yazık ki, bu okulun programında da pedagojik formasyonu ile ilgili bir derse yer verilmemişti⁷⁷. Bu anlamda ilk adım, 1870'te Darulmuallimat'ın programına Usul-i Tedris adıyla bir ders konularak atıldı. Cumhuriyet döneminde ise öğretmenlik meselesiyle özellikle ilgilenildi; büyük mesafeler alındı. Ancak, öğretmen yetiştirmenin hem nicelik hem de nitelik bakımından sorunlarının hala yeterince çözümlenmemiş olduğunu⁷⁸, öğretmenlerin pek çok sorunlarla yüz yüze bulduklarını⁷⁹, bilimsel araştırmalar açıkça ortaya koymaktadır.

Osmanlı'da eğitim-öğretim dini nitelikte idi. Medreselerin karşısında açılan mekteplerde din, genel eğitim-öğretim içinde bir branş olarak ele alındı. Böylece, bugünkü anlamda din dersi öğretmenliği meselesi de ortaya çıkmış oldu. Burada, öteki branşlar için öğretmen yetiştirme meselesini bir tarafa bırakarak, din eğitim-öğretimi öğretmenin yetiştirilmesi meselesinin tarihi seyrini, kısaca özetlemek istiyorum.

Tanzimat'tan sonra Cumhuriyetin ilanına kadar geçen sürede, mekteplerin din dersi dışındaki branşlara öğretmen yetiştirmek için çalışmalar yapıldı; beklenen elde edilmese bile oldukça önemli işler gerçekleştirildi. Fakat din dersi (ulum-u diniyye) öğretmeni yetiştirmek için hiçbir şey yapılmadı, denebilir. Medresenin islahı çalışmalarında da, medrese programlarına, pedagojik formasyon kazandıracak derslere yer verme düşüncesi yoktu. Bunun bir tek istisnası, 1914'te yayımlanan İslah-ı Medaris Nizamnamesi yayınlandıktan sonra yeniden düzenlenen medresenin Tali Kısm-ı Sani ve Ali kısmının programlarına konan "İlm-i Terbiye" dersidir. Ne var ki, bu ders de, bir yıl sonraki program değişikliğinde çıkarılmıştır.⁸⁰ 1900'de açılıp 1914'te kapanan İlahiyat Fakültesi'nin programlarında da, pedagojik formasyon dersleri yer almamıştı. Esasen, bu fakülte ile medresenin, birbirlerini benimsememe dışında pek farkları yoktu.⁸¹

Din dersi öğretmeni yetiştirme düşüncesi ve girişimleri olmayınca, haliyle mekteplerde bu dersleri, medrese mezunları okuttu. Oysa bunlar, pedagojik formasyondan yoksun oldukları gibi alan bilgisi ve genel kültür bakımından da son

⁷⁶ Koçer, Türkiye'de Öğretmen..., 5-6.

⁷⁷ Bk. Koçer, age., 10.

⁷⁸ Bk. Küçükahmet, Öğretmen Yetiştiren Kurum Öğretmenlerinin ..., 20; Oğuzkan, Orta Dereceli Okullarda Öğretim, 48.; Celkan, Öğretmen Yetiştirmenin..., 90.; Aktaş, Öğretmen Yetiştirme..., 78.

⁷⁹ Bk. Komisyon, Öğretmen Sorunları ve Eğilimleri Araştırması.

⁸⁰ Bk. Atay, Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi, 263-7.

⁸¹ Bk. Okutan, Din Eğitimi Öğretmenliği, 416-8.; Koçer, Eğitim Sorunları..., 112. Bu müesseselerin programları, öteki bakımlardan da yeterli değildi.

derece yetersizdiler. Buna onların dışındaki olumsuzluklar da eklenince, mekteplerdeki din dersi etkinlikleriyle, beklenenin aksine çok olumsuz sonuçlar alındı.

Bu öğretmenler, dönemin eğitimci, düşünür, politikacı ve bilim adamları tarafından eleştirilmiş, gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Özetle şunlar söyleniyordu: Öteki derslerden daha önemli olmasına rağmen din dersi öğretmenliğine atanarlarda gerekli niteliklerin bulunup bulunmadığına önem verilmiyor;" Ulum-u Diniyye değil mi? Nasıl olsa olabilir!" anlayışıyla hareket ediliyor. Din dersi öğretmeni yetiştirilmiyor. Cahil ve yetersiz kimseler, bu görevi üstleniyor. Bunlar, hem dini bilmiyorlar hem de dini kime, nasıl anlatacaklarını. Onun için bu öğretmenler, öğrencilere dini öğretmek ve sevdirmek şöyle dursun, onları dinden soğutuyor; hatta ona karşı çıkar duruma gelmelerine neden oluyorlar. Onların şahsında din de, öğrencilerin nazarında itibar kaybına uğruyor. Neticede bu öğretmenler, faydalı olmak yerine zararlı oluyorlar.⁸²

Cumhuriyetin ilanından sonra din eğitimi öğretmeni yetiştirme konusunda ilk radikal adım atıldı: 3 Mart 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince İstanbul Darülfünunu'nda İlahiyat Fakültesi açıldı. Bu alanda, zaman içinde değişik uygulamalar oldu. Bu süreci ayrıca ele almak gerekir. Ancak şu kadarını belirtelim ki, din eğitimi öğretmeni yetiştirme hususunda, geçmişe göre oldukça iyi bir noktadayız. Buraya varana kadar izlenen gelişim çizgisinin, bundan sonra daha hızla ilerleyeceğinin ipuçları bulunmaktadır.

⁸² Bilgi için bk. Ergin, Türk Maarif Tarihi, 1348, 1372-3.; Akyüz, Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri, 80.; Metehan, Ziya Gökalp ve Din, 9.; Aydın II. Meşrutiyet Dönemi Din Eğitiminin Genel Manzarası, 298 vd.

KAYNAKLAR

- ABDULBAKİ, Muhammed Fuad. El-Mu'cemu'l-Mufehres Li Elfazi'l-Kur'na'il-Kerim, Daru ve Metabiu's-Şab, 1945 (?).
- ACLUNİ, İsmail b. Muhammed. Keşfu'l-Hafâ ve Muzilu'l-İlbas Amma İştehere Mine'l-Ehadisi Alâ Elsineti'n-Nas, Beyrut, 1357.
- AKYÜZ, Yahya. Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1985'e), 2.bs. A.Ü. Eğitim Bilimler Fak. Yay. No: 149, Ankara, 1985.
- _____ Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri, 1848-1940, Doğan Matbası, Ankara, 1978.
- _____ "Tarihi Süreç İçinde Öğretmen Yetiştirme Sorunu", Öğretmen Yetiştiren Yüksek Öğretim Kurumlarının Dünü-Bugünü-Geleceği Sempozyumu, s. 31-8, Ankara, 1987.
- ATAY, Hüseyin. Osmanlılarda Yüksek Din Eğitim, Medrese programları-İcazet Nameler-İslahat Hareketleri, Dergah Yayınevi, İstanbul, 1983.
- AYDIN, M. Şevki. II. Meşrutiyet Dönemi Din Eğitiminin Genel Manzarası, E.Ü. Fak. Dergisi, Sayı: 6, s. 289-304, Kayseri, 1989.
- _____ Din Kültürü ve A. B. Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyon Yeterlikleri, Doktora Tezi (Teksir), E. Ü. Sos. Bil. Enstitüsü, Kayseri, 1992.
- AYVERDİ, Samiha. Milli Kültür Meseleleri ve Maarif Davamız, M. E. Basım Evi, İstanbul, 1976.
- BAKTIR, Mustafa. İslam'da İlk Eğitim Müessesesi Suffa Ashabı, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1984.
- BALTACI, Cahit. XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1976.
- BİLGİN, Beyza. Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, A. Ü. İlahiyat Fak. Yay. No: 185 A.Ü. Basımevi, Ankara, 1988.
- BUCAİLLE, Maurice. Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim, Çev. Suat Yıldırım 3. bs. İzmir, 1981.
- EL-BUHARİ, Muhammed b. İsmail. El-Camiu's-Sahîh, I-VIII, Çağrı Yay. İstanbul, 1981.
- ÇELEBİ, Ahmet. İslamda Eğitim-Öğretim Tarihi. Çev. Ali Yardım, Damla Yay. İstanbul, 1983.
- ERGİN, Osman. Türk Maarif Tarihi, I-V, İstanbul, 1977.
- FAZLURRAHMAN. İslam, çev. M. Dağ-M. Aydın, Fakülteler Matbaası İstanbul, 1981.
- GÜNGÖR, Erol. İslam'ın Bugünkü Meseleleri, 3. bs., Özel Matbaası, İstanbul, 1984.
- HAMED, Ganem Kadduri. Muhadarat Fî Ulumi'l-Kur'an, Bağdat, 1981.

- HAMİDULLAH, Muhammed. Le Prophete de L'Islam, I-II, Delixieme Edition, Beyrut, 1975.
- HAYIT, Halil. "Din Öğretiminde Öğretmenlerin Branşlaşma Meselesi, Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu, s. 141-6, Samsun, 1988.
- İBN CEMAA: Bedruddîn Sa'dullah, Tezkiretu's-Sami ve'l-Mutekellim fi Edebi'l-Alim ve'l-Muteallim, Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1354 H. (?).
- İBN HALDUN: Mukaddime, I-III, Çev. Zakir Kadir Ugan, M. E. Basımevi, İstanbul, 1988.
- İBN MACE. Ebu Abdillan Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, es-Sunen, Çağrı Yayınevi, İstanbul, 1981.
- İBN SAHNUN. Kitabu Adâbi'l-Muallimin, Tahkik, Hasan Hüsni Abdulvehhab, Tunus, 1972.
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ- VIII (Mescid mad.), 2. bs. İstanbul, 1971.
- KABİSİ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Halef. İslam'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Risale, Çev. S. Ateş-H. R. Öymen, A. Ü. İ. Fak. Yay. Ankara, 1966.
- KOÇER, H. Ali. Eğitim Sorunlarımız Üzerine İncelemeler ve Düşünceler, Şafak Matbaası, Ankara, 1975:
- _____ Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemleri (1948-1967), Ankara, 1967.
- _____ Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923), Uzman Yay. Ankara, 1987.
- KOÇKUZU, A. Osman. "Yüksek Öğretimde Din Bilimlerinin Başarılı Öğretilmesinde İki Önemli Faktör: İnsan Kaynağı ve Ders Müfredatları", Yükseköğretimde Din Bilimleri Öğret. Sempo. Samsun, 1988.
- KODAMAĞLU, Bayram. Abdulhamit Devri Eğitim Sistemi, Yüksel Matbaası, İstanbul, 1980.
- KOMİSYON, Öğretmen Sorunları ve Eğilimleri Araştırması, M. E. B. Talim ve Terbiye Başkanlığı, Ankara, 1982.
- KÜÇÜKAHMET, Leyla. Öğretmen Yetiştiren Kurum Öğretmenlerinin Tutumları (Program Geliştirme Açısından Bir Yorum), A. Ü. Eğitim Fakültesi Yay. No: 55, Ankara, 1976.
- METEHAN, Orhan. Z. Gökalp ve Din, Murat Matbaası, Dede Korkut Yay. İstanbul, 1977.
- MUNAVİ, Şemsuddin Muhammed Zeynuddin Abdurraun, Feydu'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sagir, Beyrut, 1972.
- MUSLİM, İsmail. B. El-Haccac el-Kuşeyri, el-Camiu's-Sahih, I-III, Çağrı Yay. İstanbul, 1981.

- OĞUZKAN, A. Ferhan. Eğitim Terimleri Sözlüğü, TDK Yay. A. Ü. Basımevi, 2. Bs. Ankara, 1981.
- OKIÇ, Tayyib. İsyamiyet'te Kadın Öğretimi, DİB Yayını, Ankara, 1978.
- OKUTAN, Ömer. Cumhuriyet Döneminde Din Eğitim ve Öğretimi Öğretmeni Yetiştirme Sorunu, Yüksek Lisans Tezi (teksir), A. Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara, 1980.
- _____ "Din Eğitimi", Cumhuriyet Döneminde Eğitim, s. 409-26, M.E. Basımevi, İstanbul, 1983.
- _____ "Din Eğitim Öğretmenliği, Dünü-Bugünü-Geleceği", Öğretmen Yetiştiren Yüksek Öğretim Kurumlarının Dünü-Bugünü-Geleceği Sempozyumu, s.415-23, Ankara, 1987.
- ÖCAL, Mustafa. "İlahiyat Fakültelerinde Programlar ve Bölümleşme", Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu, s. 171-94. Samsun, 1988.
- ÖNKAL, Ahmet. "Daha Verimli Bir Eğitim İçin İlahiyatçılara Düşen Görevler", Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu (21-23 Ekim 1987), Samsun, 1988, s. 120-126.
- ÖYMEN, H. Raşit. Dağ, Mehmed, İslam, Eğitim Tarihi, MEB, Ankara, 1974.
- ÖZCAN, Bekir. "Din Bilimleri Öğretiminde Branşlaşmanın Önemi", Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu, Samsun, 1988.
- PARLADIR, Selahiddin. "Amaçlar ve Muhteva Bakımından Yüksek Din Öğretimine Bakış", Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu, Samsun, 1988.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet. Türkiye'de Din Eğitimi, MEB. Yay. Ankara, 1969.
- SAYILI, Aydın. "Ortaçağ İslam Dünyasında İlmî Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü Araştırma Dergisi, I.
- ŞENTÜRK, Habil. "İlahiyatçıların Eğitim-Öğretimle İlgili Genel Problemleri", Yüksek Öğretimde Din Bilimleri Öğretimi Sempozyumu, Samsun, 1988.
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa. Es-Sunen, Çağrı Yay., İst., 1981.
- ULUDAĞ, Süleyman. İslam'da Mürşid ve İrşad Faaliyeti, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1975.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı, TTK Basımevi, Ankara, 1984.
- YAKUT, el-Hemevi. Mu'cemu'l-Udeba, Nşr. Morgolioth.
- YAZIR, Hamdi. Hak Dini Kur'an Dili, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1935.